

A CIVIL TÁRSADALOM ELMÉLETI- ÉS FOGALMI MEGKÖZELÍTÉSE

CSIHA Tünde*

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program
4032, Debrecen, Egyetem tér 1.
csiha.tunde@rebusz.hu

KIVONAT

A civil társadalom fogalma, tartalma történelmi koronként és földrajzi elhelyezkedéstől függően folyamatosan változik. Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a civil társadalom értelmezésének, definiálásának szerteágazó lehetőségeit, s a civil társadalommal kapcsolatos viták összegzésére tesz kísérletet.

Kulcsszavak: civil társadalom, civil szektor, második társadalom, nonprofit szektor, harmadik szektor

„A civil társadalom fogalmával számos helyen találkozhatunk, például a gazdaság és az államigazgatás taglalásánál, a család és az állam, illetve az egyén és az állam közötti úr elemzésénél, az olyan, nem állami intézmények vizsgálatánál, amelyek az állampolgárokat megszervezik és felkészítik a politikai szereplésre, sőt találkozhatunk olyan felfogással is, miszerint a civil társadalom civilizációs missziót tölt be a modern társadalomban.”¹

A civil társadalom felfogható, mint kritikai politikaelméleti fogalom, elméletileg megalapozott politikai program, vagy mint civil szektor. Az első esetben alapvetően akadémiai jelenség, melynek fontosságát az adja, hogy szüntelenül válaszokat keres a civil társadalom kérdésére. Mint politikaelméleti fogalom, tulajdonképpen ideológiai jelenség, politikai fórumok, viták terméke, s a politikai döntésekben betöltött szerepe adja relevanciáját. A civil társadalom civil szektorként való felfogásának egyedisége pedig abban rejlik, hogy konkrét vizsgálati tárggyal rendelkezik. A civil társadalom különböző elméletei eltérő problémák felismerésére adnak lehetőséget. Ez egyben azt is jelenti, hogy a civil társadalomnak nincs kizárólag rá vonatkozó önálló elmélete, léteznek viszont a civil társadalommal kapcsolatos elméletek. (Szűcs-Tóth, 2005.)

A mainstream politikaelméletekben a civil társadalom hagyományosan az a terület, mely független a hatalomtól, azonban elválik a magánszférától, a családtól is. Az a tér, ahol az állampolgárok értekeiknek és érdekeiknek megfelelően szabadon alakíthatnak szervezeteket saját érdekeik képviselői érdekében. (Zotter, 2005, Linz-Stepan, 1996.)

A civil társadalomról szóló klasszikus elméletek a civil társadalmat a kapitalista fejlődés eredményének tekintik, mely elkülönül mind a politikai mind a gazdasági szférától, s melynek célja ezen területek ellenőrzése, valamint saját érdekeinek védelmezése. Ezzel szemben napjainkban a kutatók többsége a demokratikus társadalmi kölcsönhatások színtereként értelmezi a civil társadalmat, annak közvetítő szerepét hangsúlyozza, s különösen nagy jelentőséget tulajdonít az egyének és csoportok egymással és az állammal szembeni magatartásának. (Ablaka, 2005)

* A szerző köszönetét fejezi ki az „Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért” alapítvány támogatásáért

¹ **Krishan Kumar** (1992): Civil társadalom, egy fogalom újrafelfedezése, *Mozgó Világ*, 1992/7. p.8.

Arisztotelésztől a XVII. század végéig a civil társadalom fogalmába a családi életen kívül tulajdonképpen minden beletartozott, a politikai élet egészét jelentette. Nem az államhatalommal szemben fogalmazódott meg, s nem is közvetítő közegként, mint manapság, hanem azt magában foglalva. Ide tartozott minden közösségi-, közéleti tevékenység, az intézmények és maga az államhatalom is. (Hankiss, 1986.)

A XVIII. század végéig a civil társadalom fogalmát az állam, illetve a politikai társadalom fogalmának szinonimájaként használták. A civil társadalom így módon történő felfogása a civilizáció azon fejlődési irányára utal, melynek eredménye folytán „civilizált” társadalom, polgári társadalmi rend jön létre. Az állam és a civil társadalom elkülönítése a kapitalizmus fejlődésével valamint a politikai gazdaságtan kialakulásával válik lehetővé. (Krishan, 1992.) Az európai országok többségében megindul a polgári társadalom és az államhatalom kettéválása. A civil társadalom tehát egy hosszú és bonyolult történelmi átalakulás következménye, létrejött a modern világ vívmánya. A két szféra, az állam és a civil társadalom közötti határvonal azonban azóta sem állandó, ide-oda csúszkál, a választóvonal hol elmélyül, hol elmosódik. (Hankiss, 1986)

A magyar társadalomtudományban a civil társadalommal kapcsolatos viták nem jelenhettek meg, mivel az alá-fölé rendezettségi viszonyokra, vertikális berendezkedésre szerveződő szocialista paradigmában a horizontális kapcsolódásokat nem csak gyanakvással fogadták, hanem törvényes retorziókkal is igyekeztek háttérbe szorítani, meggátolni. A vezetés a horizontális szerveződéseket visszaverte a tiltás vagy felszámolás eszközeivel, másfelől pedig a lokális szerveződéseket bekapcsolta a vertikális struktúrába, ezzel mintegy kiüresítve azokat. Hankiss Elemér a '80-as évekre kialakult helyzet leírására a második társadalom, második nyilvánosság, második kultúra fogalmait használja, amelyekben az első társadalom centralizált, ideológiailag vezérelt és központosított, a második pedig mindezek elutasításából indul ki. (Hankiss, 1986) A civil társadalom különösen néhány területen átlépte a nyilvánosság határát és került be az első nyilvánosságba is. Ezek főleg az egyházon belüli közösségek, a katonai szolgálatmegtagadás valamint a béke- és zöldmozgalmak területein nyilvánulnak meg. Gondoljunk például a Duna körre ... (Csapody, 2002.)

A civil társadalom egyszerre tart távolságot a gazdasági és politikai szférától, ellenőrzi ezen területeket. (Zalán, 2005.) Közvetítő közeg az egyén illetve a család és az állam között. Azt a lokálisan lehatárolható politikai közösséget takarja, melyet szuverén jogi személyek alkotnak, s amely az önszerveződő helyi közösségek akaratnyilvánítása által lát napvilágot. (A. Gergely, 1997.) Krishan Kumar közvetlenül a rendszerváltást követően Gouldnert idézve azt állítja, hogy „a szociológia értelmezése szerint a civil társadalom védelmet és támaszt nyújt az egyének számára, s az atomizálódás ellen hat, olyan közvetítő eszköz, amelynek révén az egyének elérhetik céljaikat mindennapi életükben és elkerülhetik az államtól való függést.”² Hasonló gondolatokkal találkozhatunk Arató András és Jean Cohen írásában, amikor azt állítják, hogy „a civil társadalom csoportok és társulások hálózatát jelenti a családok, a kiscsoportok és az egyértelműen állami szervezetek részvételével,

² Krishan Kumar (1992): Civil társadalom, egy fogalom újrafelfedezése, Mozgó Világ, 1992/7. p.7.

amelyek közvetítenek az állam, a magán és a közösségi szféra között.”³ Vagyis a civil társadalom megerősíti a nyilvánosság szféráját, az állam ellenpontja. Az államtól relatíve független, saját értékeinek és érdekeinek érvényre juttatását kísérli meg. Védelmet és ellenállási központot nyújt az állammal szemben, az autonómiával rendelkező nem állami intézmények terepe.

A nem kormányzati szervezetek (NGO – non-government organisation) létének alapja az a felismerés, hogy a politikát – a hiedelmekkel szemben – nem kizárólag a kormányzat formálja, abban a lakosság, a civil társadalom is közreműködik. (Kozma, 2006.) „A civil társadalom azoknak a nem kormányzati intézményeknek az összessége, amelyek elég erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat, nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét, vagy közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja vagy uralma alá próbálja hajtani.” (Gellner, 2004.)

Gellner felfogása szerint „az állammal bizonyos fokig szemben álló, annak hatásait kiegyenlítő, mindazonáltal állami felügyelet és védelem alatt álló intézmények pluralitásának eszméje” a civil társadalom.⁴ A civil társadalom a politikai hatalommal szembeni participáció és kontroll lehetőségeinek megteremtése. Arató András véleménye szerint a civil társadalom olyan társadalmi formáció, mely képes érdekeit a politika színterén is megjeleníteni, folyamatos oppozícióra rendezkedik be a politikai hatalommal szemben, azonban törekvéseit nem akarja feltétlenül intézményesíteni.⁵

A kutatók tehát egyet értenek abban, hogy a civil társadalom más szférát képvisel, mint az állam, sőt, szemben is áll vele. (Arató-Cohen, 1992) A civil társadalmat meg kell erősíteni, tuskévé kell válnia a politikai hatalom szemében, ugyanakkor magának a civil társadalomnak pedig állandó állami felügyeletre van szüksége. Azonban állam és civil társadalom egymás kiegészítői is, szükségük van egymásra, hogy érvényre juthasson az individualitás és a társadalmiság, a magán- és közérdek. (Krishan, 1992.)

A civil társadalom, mint jelszó, a '70-es évektől kezdődően - elsősorban lengyel ellenzéki gondolkodóknak köszönhetően - vonzóvá vált mindazok számára, akiknek ellenzéki politikai aspirációik voltak a „létező szocializmus” keretei között. (Nagy J., 2003.) Új fejezetet nyitott a civil társadalom történetében a szocialista országokban a Szolidaritás létrejötte '81-ben. A civil társadalom ugyanis ekkor már nem valamilyen új viszony kialakítására törekedett az állammal, hanem külön, önálló arculatának kialakításával volt elfoglalva. Új demokratikus pluralista rend, önszerveződő rendszer, alternatív társadalom kialakítására törekedett. A pártállam váratlanul gyors összeomlása pedig új jelentőséggel és értelemmel ruházta fel a civil társadalom eszméjét (Krishan, 1992.)

Csak a civil társadalom intézményeinek kiépítésével lehet gyógyítani a politikai társadalom betegségeit. (Arató-Cohen, 1992) Ahol az állam nem tűrt meg maga mellett semmiféle autonóm testületet, ott kizárólagossá vált a civil társadalom politikai alternatívája.

³ Arató András – Jean Cohen (1992): Civil társadalom és demokratikus átmenet Latin-Amerikában és Kelet-Európában. *Mozgó Világ*, 1992/7. p.17.

⁴ Gellner, Ernest (2004): A szabadság feltételei. Typotex Kiadó, Budapest p.8.

⁵ Arató, Andrew: Civil társadalom, társadalomelmélet és államszocializmus. *Századvég*, 3. pp 46-52. idézi A. Gergely, 1997. p. 19.

A Közép-Kelet-európai országokban a civil társadalom fogalma az 1980-as, '90-es évektől kezdődően magába foglalta mindazt, amitől ezek a társadalmak megfosztottak a kommunista diktatúra által, s aminek az újjászületéséért küzdöttek. Az államtól független, autonóm társaságok hálózatát jelentette, melyek közös ügyekben összetartják az állampolgárokat, s nem csupán tevékenységük, de pusztán létük által is hatni tudnak a közügyekre. (Taylor, 1995.) A pluralista társadalom újra szerveződésekor nagy teret nyitottak a civil szervezeteknek, és ezek a civil szervezetek politikai szerepet is vállaltak az átmenet időszakában. A nyolcvanas évtized utolsó éveiben a sorra alakuló civil szervezetek a harmadik köztársaság új intézményrendszerének, kulturális és politikai berendezkedésében is szerepet vállaltak. (Horváth, 1997.). Az első demokratikus választásokat követően, 1990 után pedig tovább nőtt a civil társadalom kiépítésének lehetősége.

A civil társadalom léte szoros kapcsolatban áll egy adott társadalom tevékenységével, politikai berendezkedésével. Egy pluralista társadalomban, amikor hivatalosan megalakulhatnak a politikai pártok, megszűnhetnek az átpolitizált szervezetek. Más funkciót kapnak ezek a szerveződések '90 után, megszabadulnak azoktól a politikai szerepektől, melyeknek egy részét a politikai pártok átvesznek, sőt némely frissen létrejött civil kezdeményezés, amelyek a rendszerváltást megalapozó társadalmi-, politikai változások előkészítésében is fontos szerepet vállaltak, maguk is párttá szerveződnek, mint például a FIDESZ vagy az MDF. (Izmini, 2005.)

Arató András és Jean Cohen véleménye szerint a Magyarországon lezajlott rendszerváltozás „önkorlátozó forradalom” volt, mely elkerülte ellensége teljes megsemmisítését s ezzel megfosztotta a társadalmat az önszerveződéstől. (Arató-Cohen, 1992)

Egy modern polgári államban az állampolgári egyesüléseknek különböző tipológiai alakulhatnak ki. A szociológiai csoportosítást Halmai Gábor egy Thomas Elwein nevű kutató elméletére alapozva alakítja ki. Az egyesüléseknek alapvetően négy formáját különbözteti meg. Szabadidős egyesülések: sportolás, természetjárás, szociális egyesülések: nagycsaládosok, nyugdíjasok segítése, kulturális-, vallási-, politikai és tudományos egyesülések, az utolsó pedig a gazdasági egyesülések csoportja: kamarák, nonprofit egyesülések. Magyarországon viták folynak arról, hogy egy-egy társadalmi csoport érdekeit képviselje-e (pl.szakszervezet) vagy csak lokális, regionális kérdéseket vállaljanak fel (városszépítő egyesület)

Különösen szembetűnő a regionális illetve lokális kérdések felmerülése, amikor a civil szerveződések és az állam, illetve az önkormányzatok kapcsolódásait vizsgáljuk, melyek Kelet-európában nyilvánvalóan másként működnek, mint Nyugat Európában, ahol a közösség érdekében vállalt önkéntes munka és a saját érdeklődést szolgáló civil társulások világa jobban elkülöníthető.

Az önkéntes munkára, öntevékenységre, jótékonyagra a társadalomnak a szükségletek kielégítése, a szociális problémák kezelése, maguknak az állampolgároknak pedig a társadalomban elfoglalt helyük megszilárdítása, saját belső egyensúlyuk megteremtése érdekében van szükségük. A közösségi kezdeményezések magas arányából szerteágazó társadalmi kapcsolatokra, alacsony szintjéből pedig súlyos problémákra, a társadalom atomizáltságára lehet következtetni. (Kuti, 1998.)

A társadalmi szolgáltatásoknak, a jóléti rendszereknek többféle formája létezik. A civil társadalom és az önkéntes szervezetek bizonyos esetekben fontos szerepet játszhatnak, mint az állampolgárok képviselői a társadalom, a demokrácia működésében. A civil szervezetek jelentőségét, szükségességét az adja, hogy olyan közösségi igényekre reagálnak, melyeket sem az állam, sem intézményei nem tudnak, vagy nem is akarnak teljes mértékben ellátni. A civil szervezetek a társadalom önvédő és önszervező képességét, a helyi alternatívát jelenítik meg. (Jagasics, 2001.)

Jelen megállapítás helytálló, ha például a skandináv modellre gondolunk, a kelet-európai országokban azonban, így hazánkban is, a civil társadalom hosszú időn keresztül valójában nem létezett - mivel a hatalom az önkéntes alapon létrehozott szervezeteket nem engedélyezte - (Olesen, 1997.) egyes kutatók véleménye szerint ma is gyerekcipőben jár, (Salamon-Anheier, 1999.) s a civil társadalom kifejezés helyett jobban tesszük, ha a „szerveződő civil társadalom” fogalmát használjuk (Jagasics, 2001.).

A civil társadalom az államon kívüli összes társadalmi teret magába foglalja, a politizálást, a kultúrát, a vallást, a művészeteket és a tudományt. (Nagy J., 2003.) Minden a civil társadalomhoz tartozik, ami a modern társadalmakban a család és az állam között van. (Keane, 1988.) A civil társadalom az emberek közösségének horizontális kapcsolatrendszer. (Hall, 1995.) Állam nélküli társadalmat, önszerveződő társadalmat jelent, sokan a demokráciával azonosítják. A civil társadalom lényegét az adja, hogy tagjai elhatárolódnak az államtól, képesek együttélésüket kialakítani, tevékenységüket koordinálni, életüket megszervezni anélkül, hogy valaki felülről irányítaná őket. Helyi társadalom, mely olyan önszerveződésre utal, amelyből az állam ki van zárva, melynek létrejöttét tagjai alulról kezdeményezték, az együttélés és együttműködés biztosítása érdekében. (Kozma, 2001.)

A civil társadalom korról-korra változik. Hazánkban eleinte – Bibó István kifejezésével élve – a „szabadság kis köreit” jelentette, a rendszerváltást követően pedig, mint az ismeretes, rendkívüli, eleinte mennyiségi, később minőségi növekedésnek indult a civil szektor. Nagyon rövid idő, mintegy egy évtized alatt mutatott fel rendkívül lendületes, robbanásszerű növekedést – a szektor szereplőinek száma ötszörösére emelkedett – s az átalakulás szerkezeti változásokat is hozott. (Harsányi, 1998, Katona, 1998.)

A magyarországi nonprofit kutatás 1989 végén, nagyjából a harmadik szektor legújabb kori fejlődésének kezdetével, a Nonprofit Kutatócsoport megalakulásával indult. Az elkövetkező időszakot számos bizonytalanság övezete, egyebek között a névhasználatot illetően is. Ennek oka részben a nemzetenként eltérő tartalmakra és elnevezésekre vezethető vissza. (Bartal, 2005) A szakemberek, ahogyan világszerte mindenütt – saját értékrendjük, nézőpontjuk, nyelvi ízlésük, szakmai háttérük szerint - beszéltek civil társadalomról, civil nonprofit szektorról, öntevékeny szervezetekről, harmadik szektorról, nem-kormányzati szektorról, alapítványi és egyesületi szféráról, társadalmi önszerveződésekről, közhasznú-, közösségi-, esetenként jótékony szervezetekről. (Thayer-Scott, 1997, Kuti, 1998., Reed-Howe, 1999.) Az elnevezések a szervezetek valamilyen fontos jellemzőjére utalnak, azonban a szervezetek teljes körét egyik definíció sem fedi le. (Bartal, 2005)

Annak, hogy a nonprofit szektor elnevezés vált közkeletűvé (Jenkins, 1997., Kuti, 1998.) és honosodott meg Magyarországon - annak ellenére, hogy a nonprofit szektor definíciója alapvetően negatív meghatározás - alighanem oka van. A közkeletű definíció ugyanis azokat a jellegzetességeket próbálja megragadni, amelyek a nonprofit szervezeteket más szektorok intézményeitől megkülönböztetik, és nem azt határozza meg, hogy miről is beszélünk valójában. Azokat a gazdasági szervezeteket nevezzük nonprofitnak, melyek a tevékenységeikből származó gazdasági hasznot eredeti tevékenységükbe forgatják vissza, a megszerzett profittal nem folytatnak gazdasági tevékenységet, hanem az alapításukkor vállalt eredeti tevékenységüket kívánják megvalósítani, illetve a megszerzett javakat a tevékenységi kör megerősítésére, bővítésére használják fel. (Kozma, 2006)

A nonprofit elnevezés azt a fontos elemet emeli ki, mely szerint olyan szervezetekről van szó, melyek sem az állami sem a piaci szektorhoz nem sorolhatók, s melyeknek elsődleges célja nem a profit megszerzésére irányul. (Bartal, 20005.)

A szektor határait három kulcsfontosságú kritérium jelöli: a profitszétosztás tilalma, működési autonómia és szervezeti elkülönülés a kormányzati szektortól, valamint intézményesültség és önálló jogi személyiség. Ez az a három ismérv, mely a nonprofit szektort elválasztja a piaci, a kormányzati és az informális szférától. (Kuti – Marschall, 1991.) Ezen túlmenően a nonprofit szervezeteket valamilyen szinten kell, hogy jellemezze az önkéntesség, mely nem csak a vezetésre, a tevékenységekre, hanem az adományokra is vonatkozik. Ezen szempontok alapján sem a politikai pártok, sem pedig az egyházak nem tekinthetők a nonprofit szektorhoz tartozónak. (Bartal, 20005.)

Ez az értelmezés, mely alapvetően megegyezik a nemzetközi szinten elfogadott, öt kritérium (intézményesültség, autonómia, államtól való elkülönülés, profitszétosztás tilalma, önkéntesség) által meghatározott definícióval, a mai magyarországi gyakorlatban használatos három különböző meghatározás közül (jogi értelmezés, statisztikai definíció, nemzetgazdaság-statisztikai definíció) a statisztikai definícióhoz áll legközelebb. Ezen statisztikai definíció, a nemzetközi gyakorlatokban kialakított kritériumokra épülve, az imént említett három ismérven túl, tartalmazza a közcélúság, az önkéntesség valamilyen elemét és a pártjellegű működés kizárását. Ennél valamivel tágabb, megengedőbb a jogi értelmezés, mely szerint minden olyan nem profitcélú szervezet (alapítvány, közalapítvány, köztestület, közhasznú társaság, önkéntes kölcsönös biztosítópénztár, az egyesülési törvény hatálya alá tartozó társadalmi szervezet) a nonprofit szektor részének tekintendő, amelyet önálló jogi személyként bejegyeztek. A nemzetgazdaság-statisztikai definíció szerint, a statisztikai definíciónak megfelelő szervezetek közül azokat kell a nonprofit szektor részének tekinteni, amelyek alapvetően a lakosságot szolgálják, bevételszerző tevékenységet csak korlátozott mértékben folytatnak és finanszírozási forrásaik között túlsúlyban vannak a magántámogatások.⁶

Salamon és Anheier szintén felhívja a figyelmet a nonprofit definíciónak vitatott elemeire, melyek az intézményesültség, önkéntesség, öntevékenység, jótékonyág, civil kezdeményezések, a közhasznúság, a közjó szolgálata, a pártpolitikai tevékenység kizárása csakúgy, mint az egyházi szervezetben zajló hitéleti tevékenység kizárása. (Salamon-Anheier, 1999.)

⁶ KSH, Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. című kiadvány alapján

Bartal Anna Mária a társadalmi szolgáltatások „magyar modelljét” vizsgálva megállapította, hogy politikai konszenzus hiányában, a különböző kormányok szakértő csoportjai nem egy tudatos koncepció alapján alakították ki a nonprofit szektort. Nem tisztázták például, hogy melyek azok a közszolgáltatások, amelyeket közvetlen az államnak kell ellátni és melyek azok, amelyeket „kihelyezhet” a nonprofit szektorba. (Bartal, 2005.)

A szervezetek két kategóriába sorolhatók: az egyikbe azok a szervezetek tartoznak, melyek saját tagjaik, a másikba pedig azok, melyek a közjó szolgálatában állnak. Az előbbiekre sorolhatók a kamarák, politikai pártok, szakszervezetek, az utóbbiba pedig a szolgáltató szervezetek valamint az egyházak. (Salamon-Anheier, 1994.)⁷

Ezzel ellentétben Fülöp Sándor, modelljében a civil nonprofit szektorba tartozó szervezeteket négy kategóriába sorolta attól függően, hogy mennyire erős az állami befolyás valamint a szervezetek profitorientáltsága. (2. ábra) Az állami-nonprofit szervezetek közé a közalapítványokat valamint a köztestületeket sorolta, az erős állami befolyás valamint a közszolgáltatói funkciónak köszönhetően, az egyházak pedig bevételi forrásaik és tevékenységük alapján sorolhatók ebbe a kategóriába. A civil-nonprofit jellegű szervezetek az egyesületek és alapítványok világát jelentik, valamint a közügyekben résztvevő magánszemélyeket és a helyi informális csoportokat. A pártok, önkormányzatok és szakszervezetek az állam-üzleti csoport részét képezik, legalábbis a modell megalkotója szerint, aki az iparszövetségeket, kamarákat és közhasznú társaságokat a civil-üzleti szervezetek közé sorolta, elsősorban érdekképviseleti tevékenységüknek köszönhetően. (Fülöp, 2002.) Az ezredforduló időszakában a civil-üzleti modell kerül előtérbe, egy jóléti pluralista modell helyett. (Bartal, 2005.)

		nonprofit		
	egyház	intézményesült egyesület	informális helyi csoport	
	köztestület közalapítvány	intézményesült alapítvány	individuális részvétel	
állami				civil
	párt önkormányzat	közhasznú társaság		
	szakszervezet	kamara iparszövetség		
		üzleti		

1. ábra: A civil nonprofit szektorba tartozó szervezetfajták (Forrás: Fülöp, 2002.)

⁷ Meg kívánjuk jegyezni, hogy a szerzőpáros néhány év elteltével a politikai pártokat valamint az egyházi szervezeteket már nem tekinti a szektor részének.

A civil társadalom olyan civil kormányzat, ahol az államtól relatíve autonóm, önszerveződő csoportok, egyesületek, mozgalmak és egyének a szolidaritás megteremtését és saját érdekeik érvényre juttatását kísérik meg. (Linz-Stepan, 1996.) Ezzel ellentétben Jenkins a civil társadalom kifejezés használatakor olyan társadalmi struktúrák együttesére gondol, amelyek közvetítenek az egyén és az állam között, tehát az ő értelmezésében a különböző profitorientált szervezetek, cégek is a civil társadalom részei. A civil szféra, az önkéntes alapú csoportosulások, valamint a harmadik szektor kifejezések a civil társadalmon belül szinonimaként jelölik azokat a szervezeteket, melyek működése a kölcsönösségen alapul, a közösségi célok felé irányul ahelyett, hogy tevékenységét a profitszerzés határozná meg. E civil szférán belül a nonprofit szektor kifejezés foglalja magába azokat a szervezeteket, melyek hivatalos, jogilag definiált státusszal rendelkeznek. (Jenkins, 1997.)

Jagasics Béla definíciója szerint a nonprofit szervezetek olyan magán, nem állami- és nem a profitszerzés által vezérelt szervezetek, amelyek rendelkeznek a formális szervezetekre jellemző kritériumokkal, s legalább minimális szinten megvalósul bennük az öngazgatás és az önkéntesség. (Jagasics, 2001.)

Más kutatók különbséget tesznek „civil nonprofit” és „állami nonprofit” szektor között. Véleményük szerint a „civil nonprofit szektor” alatt azokat a társadalmi öntevékenységet folytató szervezeteket és önszerveződéseket kell értenünk, amelyek működését nem az állami közfeladat ellátása és nem a megszerezhető profit mozgatja, hanem a valamely közösségi szükségletet megjelenítő társadalmi öntevékenység. Ezen definíció szerint a civil nonprofit szektornak nem részei a forprofit és az „állami nonprofit” szervezetek (közalapítványok, közhasznú társaságok) intézmények, valamint a politikai pártok, az egyházak, a köztisztviselők és a települési önkormányzatok. (Bánáti et al., 2003.)

A hagyományos felfogás szerint tehát a települési önkormányzatok nem sorolhatók az NGO-k közé, mivel decentralizált kormányzati szervek, a mindenkori kormányprogram végrehajtói települési szinten. Másfelől viszont bizonyos esetekben teljes, vagy részleges önállósággal, döntési hatáskörrel bírnak, helyileg választják őket, ön-kormányzást folytatnak, s ebben az értelemben véve ők is „nem kormányzatiak”, vagyis a települési önkormányzatok is tekinthetők nem kormányzati szervezeteknek. (Kozma, 2006.)

A szakemberek tehát mindannyian igyekeztek a szektor körvonalait együttesen meghatározó elemek közül egyet, esetleg többet, az általuk legfontosabbnak tartottat/tartottakat kiemelve megragadni a nonprofit szektor lényegét. „Aki az állampolgári kezdeményezések fontosságát kívánta hangsúlyozni, az civil társadalomról, öntevékeny szervezetekről vagy társadalmi önszerveződésről beszélt, aki az államtól és a politikától való elhatárolódást érezte kritikusként, az szívesebben emlegetett nem-kormányzati szervezeteket, aki a nonprofit intézményegyüttes önálló szektorként való megjelenését találta fontosnak, az a harmadik szektor elnevezést szerette volna meghonosítani, aki a profitszerzési tilalom érvényesítése körül érzékelt a legtöbb bizonytalanságot, az a szektor megnevezésében is ezt a jellegzetességet helyezte előtérbe, és így tovább.”⁸

⁸ Kuti Éva (1998): Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonykodás, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése, Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 15. p.

Az is előfordult természetesen, hogy ezen kifejezéseket, mintegy rokon értelmű szavakként használták a szakemberek, mígnem a nonprofit szektor elnevezés – talán saját semlegessége, és a többi kifejezés értéktelítettsége révén - lassan teret hódított, s magába foglalja azt a bonyolult, feszültségektől és ellentmondásoktól sem mentes, sokszereplős világot melynek megismeréséhez, reményeink szerint, jelen tanulmány is hozzájárul.

A '80-as évek elejéig Magyarországon, csakúgy, mint a kelet-európai országok többségében, a civil szervezet megnevezés – az aktuális politikai hatalom hozzáállásának következtében - gyakorlatilag azokat az önkéntes társulásokat jelentette, melyek alapvetően a szabadidőben, térítésmentesen végzett közösségi tevékenységek fogalmkörébe tartoznak. A „szocialista jóléti állam” keretei között a szervezetek többsége kulturális, szabadidős és sport területen, kisebb részük az érdekérvényesítés és a környezetvédelem területén fejtette ki tevékenységét.

A '80-as évek második felétől kezdődően a civil társadalom jelentős átalakuláson ment keresztül, melynek következtében megváltozott a civil társadalom és a szerveződések szerkezete is. (Megjelentek például a szociális területen tevékenykedő civil szervezetek.) (Csoba et al., 2003.) A „civil lét” nem korlátozódott többé bizonyos szabadidős tevékenységek szervezésére. Az egyesületek és alapítványok, kezdetben csekély számban, az idő múlásával és a törvényi keretek megteremtésével azonban egyre inkább meghatározó mértékben részt vállaltak a különböző társadalmi problémák kezelésében is. (Harsányi, 1998.) Már ekkor problémaként említette a szakma az önkéntes társulásokkal, civil szervezetekkel kapcsolatos fogalmak tisztázatlanságát a civil szervezetek funkciójának és az állami, illetve önkormányzati intézményekkel való együttműködésnek, valamint azok formáinak kialakulatlanságát.

Kétség kívül tény, hogy a civil szféra a pluralizmus és a sokszínűség elősegítésével a társadalom demokratikus működésének nélkülözhetetlen eleme, mint ahogyan az is tény, hogy a civil szféra fontos integratív tényező. Egyének egymás közötti kapcsolatait hozza létre, az így kialakult csoportérdekeket nagyobb közösségi, illetve közérdekekkel kapcsolja össze. Kontrollálja a mindenkori hatalom túlkapásait, szakmaiságával hozzájárul a különböző állami és önkormányzati feladatok végrehajtásához, elősegíti az egyének részvételét a közösségi intézmények működésében. (Jenkins, 1997.)

Egyre nyilvánvalóbbá válik az is, hogy a különböző civil szervezetek és a hatóságok, az állam és az önkormányzatok együttesen nagyobb valószínűséggel tudnak megbirkózni azokkal a kihívásokkal, melyeket a társadalom velük szemben támaszt. A két szektor, a kormányzati-, valamint a nem-kormányzati szektor együttműködése mindkét fél, s maga a társadalom jól felfogott érdeke.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablaka** Gergely (2005): Civil társadalom az iszlám világban. A civil társadalom hatása a Közel-Kelet demokratizálódására. In: **Szabó** Máté (szerk.) (2005): Civil társadalom: elmélet és gyakorlat. Rejtjel Kiadó, Budapest
- A. Gergely** András (1997): Államválság – régiók – civil társadalom. III. civil társadalom. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest
- Arató** András – **Jean Cohen** (1992): Civil társadalom és demokratikus átmenet Latin-Amerikában és Kelet-Európában. Mozgó Világ, 1992/7. p.17.
- Bartal** Anna Mária (2005): Nonprofit elméletek, modellek, trendek. Századvég Kiadó, Budapest
- Bartal** Anna Mária – **Kákai** László – **Szabó** István (2005): Civil szervezetek és civil projektek szerepe Debrecen város fejlesztésében. Századvég Civil Akadémia
- Bánáti** Ferenc – **Bíró** Endre – **Boros** László – **Gazsó** Ferenc – **Laki** László – **Szabó** Tamás (2003): Helyzetkép és ajánlások egy Nemzeti Gyermekek- és Ifjúságstratégiához (szakértői elemzés), készült a Gyermekek, Ifjúsági és Sportminisztérium megbízásából, Budapest, 2002. szeptember – 2003. augusztus
- Csapody** Tamás (2002): Civil forgatókönyvek, válogatott tanulmányok és publicisztikai írások (1983-2002) Századvég Kiadó
- Csoba** Judit - **Juhász** Erika – **Márkus** Edina – **Szabó** János Zoltán (2003): Kulturális célú civil szervezetek Debrecenben, Debreceni Szemle, XI. évf. 1. szám, 2003. március
- Fülöp** Sándor (2002): A civil-nonprofit szektorba tartozó szervezetfajták. In. Bíró (): Nonprofit szektor analízis. A civil szervezetek jogi környezete Magyarországon. ELMA Egyesület, Budapest
- Gellner**, Ernest (2004): A szabadság feltételei. Typotex Kiadó, Budapest
- Hall**, John A. (1995): Civil Society: Theory, History, Comparison. Cambridge, Polity Press
- Halmai** Gábor (1990): Az egyesülés szabadsága, Az egyesülési jog története, Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest
- Hankiss** Elemér (1986): Diagnózisok 2. , Magvető Kiadó, Budapest
- Harsányi** László (1998): A harmadik szektor In: Tóbiás László (szerk.) (1998): Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között, Kézikönyv civil szervezetek és önkormányzatok számára, Kiadja: Hálózat a Demokráciáért Program (USAID-UWI), 9 p.
- Horváth** Csaba (szerk.) (1997): Konfliktus, konszenzus, kooperáció, Tanulmánykötet, II. Országos Politológus Vándorgyűlés, Pécs, 1996-1997. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központja, Friedrich Ebert Alapítvány
- Izmini** Richárd (2005): Civil társadalom a kormány- és pártprogramokban. In: **Szabó** Máté (szerk.) (2005): Civil társadalom: elmélet és gyakorlat. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Jagasics** Béla (2000): Civil történet. A nonprofit szektor a '90-es években. Tanulmányok, Zalaegerszeg, Landorhegy Alapítvány Nonprofit Szolgáltató Központ

- Jagasics** Béla (2001): A nonprofit szféra elmélete, Zalaegerszeg, Landorhegy Alapítvány Nonprofit Szolgáltató Központ
- Jenkins**, Robert M. (1997): A nonprofit szféra és a politikai rendszer kapcsolata Magyarországon, In: Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.) (1997): Egymás jobb megértése felé, Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon, A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
- Katona** Péter (1998): Az önkormányzatok és a nonprofit szektor kapcsolatáról, In: Tóbiás László (szerk.) (1998): Együttműködési lehetőségek civil szervezetek és a helyi önkormányzatok között, Kézikönyv civil szervezetek és önkormányzatok számára, Kiadja: Hálózat a Demokráciáért Program (USAID-UWI), 189 p.
- Keane**, John (1988): Democracy and Civil Society: On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Controlling of Social and Political Power, London – New York, Verso
- Kozma** Tamás (2001): Bevezetés a nevelésszociológiába, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kozma** Tamás (2006): Az összehasonlító neveléstudomány alapjai. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Krishan** Kumar (1992): Civil társadalom, egy fogalom újrafelfedezése, Mozgó Világ, 1992/7. p.4.
- Kuti** Éva (1998): Hívjuk talán nonprofitnak... A jótékonyság, a civil kezdeményezések és az állami keretből kiszoruló jóléti szolgáltatások szektorra szerveződése, Nonprofit Kutatócsoport, Budapest
- Kuti** Éva – **Marschall** Miklós (1991): A nonprofit szektor fogalma. Egy definíciós vita és ami mögötte van, Esély, 1.
- Linz**, Juan J. – **Stepan**, Alfred (1996): Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South Africa, and Post-Communist Europe, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London
- Nagy** J. Endre (2003): Szociokalandozások, Savaria University Press, Szombathely
- Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000., Központi Statisztikai Hivatal, Társadalomstatisztikai Közlemények, Budapest, 2002.
- Olesen**, Lars Alro (1997): Együttműködés és a társadalmi jólét – helyi megoldások a jóléti rendszerek fejlesztésére és megújítására, Esettanulmány a magyarországi Regionális Forrásközpontokról, In: Balogh Eszter – Bullain Nilda – Simon Ildikó (szerk.) (1997): Egymás jobb megértése felé, Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek viszonyáról Magyarországon, A Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány
- Reed**, Paul B. – **Howe**, Valerie J. (1999): Définition et classification du secteur sans but lucratif. Notes préparées pour le Comité consultatif de la recherche et des statistiques sur le secteur des organismes sans but lucratif au Canada. <http://www.carleton.ca/casr/Definition> (2008.03.31.)
- Salamon**, Lester – **Anheier**, Helmut (1994): The Emerging Sector: An Overview. Johns Hopkins University Institute for Policy Studies, Baltimore
- Salamon**, Lester M.- **Anheier**, Helmut K. (1995): Szektor születik. Nonprofit Kutatások 4. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest

- Salamon**, Lester M.- **Anheier**, Helmut K. (1999): Szektor születik II., Összefoglaló egy nemzetközi nonprofit kutatás második szakaszáról, Civitalis Egyesület, Budapest
- Szűcs** Zoltán Gábor – **Tóth** Csaba (2005): Vitatézisek a civil társadalom koncepciójához. In: **Szabó** Máté (szerk.) (2005): Civil társadalom: elmélet és gyakorlat. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Thayer-Scott**, Jacquelyn (1997): “Defining the Nonprofit Sector”, In: The Emerging Sector in Canadian Policy Research Networks
- Thayer-Scott**, Jacquelyn (1997): Définition du secteur sans but lucratif. In: **Reed**, Paul B. – **Howe**, Valerie J. (1999): Définition et classification du secteur sans but lucratif. Notes préparées pour le Comité consultatif de la recherche et des statistiques sur le secteur des organismes sans but lucratif au Canada. <http://www.carleton.ca/casr/Definition> (2008.03.31.)
- Zalán** Eszter (2005): Az Európai Unió fejlesztési politikája és a civil társadalom kapcsolata. In: **Szabó** Máté (szerk.) (2005): Civil társadalom: elmélet és gyakorlat. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Zotter** Judit (2005): Civilek és civilebbek, A civil társadalom, a politika és a nők a feminista politikaelméletben. In: **Szabó** Máté (szerk.) (2005): Civil társadalom: elmélet és gyakorlat. Rejtjel Kiadó, Budapest

APPROACH THEORETICAL AND CONCEPTUAL OF THE CIVIL SOCIETY

The definition and the meaning of the civil society varies from age to age and depends also on geographical location. This study attends to present the several opportunities to define and interpret the civil society and makes an attempt at summarizing the discussions connected to the civil society.